

**Geopolitical Processes at the Turn
of the XVIII-XIX Centuries and the Caucasus**

**გეოპოლიტიკური პროცესები XVIII-XIX საუკუნეების
მიჯნაზე და კავკასია**

Jemal Karalidze

PhD. in History, Professor, Head of the department of History,
Archeology and ethnology of Batumi Shota Rustaveli State University

e-mail: jemal.karalidze@bsu.edu.ge

Tel: +995 577 17 97 70

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7179-0455>

Abstract: In the 18th century, the contradictions between the great powers due to dominance in the Caucasus became more intense. Together with traditional rivals - Iran and Ottomans, the strengthened Russian state actively engaged in the struggle for influence in the Caucasus. He conveniently benefited from the goodwill of Transcaucasian peoples, especially Christian Georgians, and used them to realize his interests. Both Caucasian political forces in general and Georgian political forces, in particular, could not properly assess the international situation created at the end of the 18th century and the end of the 19th century, and they still considered Russia to be the only hope to get out of the difficult situation.

This attitude of political units of the Caucasus made it easier for Russia to implement its plans, which resulted in the conquest of Kartli-Kakheti, then the kingdom of Imereti, and then the entire Caucasus at the beginning of the 19th century.

Key words: Caucasus, geopolitics, Georgia, Ottoman Empire, Iran, Russia

ჯემალ კარალიძე

ისტორიის დოქტორი, პროფესორი, ბათუმის შოთა

რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის,

არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის დეპარტამენტის ხელმძღვანელი

ელ-ფოსტა: jemal.karalidze@bsu.edu.ge

ტელ: +995 577 17 97 70

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7179-0455>

აბსტრაქტი: XVIII საუკუნეში უფრო გამწვავდა წინააღმდეგობები დიდ სახელმწიფოებს შორის კავკასიაში გაბატონების გამო. ტრადიციულ მეტოქეებთან - ირანთან და ოსმალეთთან ერთად კავკასიაზე გავლენისათვის

ბრძოლაში აქტიურად ჩაება გაძლიერებული რუსეთის სახელმწიფო. იგი მოხერხებულად სარგებლობდა ამიერკავკასიის ხალხების, განსაკუთრებით ქრისტიანი ქართველების კეთილგანწყობით და მათ საკუთარი ინტერესების განსახორციელებლად იყენებდა. როგორც ზოგადად კავკასიური, ისე განსაკუთრებით ქართული პოლიტიკური ძალები სათანადოდ ვერ აფასებდნენ XVIII საუკუნის ბოლოსა და XIX საუკუნის დამდეგს შექმნილ საერთაშორისო ვითარებას და რთული მდგომარეობიდან გამოსვლის ერთადერთ იმედად კვლავ რუსეთი მიაჩნდათ.

კავკასიის პოლიტიკური ერთეულების ასეთმა დამოკიდებულებამ რუსეთს საკუთარი გეგმების განხორციელება გაუიოლა, რასაც შედეგად XIX საუკუნის დასაწყისში ჯერ ქართლ-კახეთის, შემდეგ იმერეთის სამეფოს, ხოლო შემდეგ მთელი კავკასიის დაპყრობა მოჰყვა.

საკვანძო სიტყვები : კავკასია, გეოპოლიტიკა, საქართველო, ოსმალეთი, ირანი, რუსეთი

***

შესავალი: კავკასია უაღრესად მნიშვნელოვანი გეოსტრატეგიული მდებარეობის გამო, უხსოვარი დროიდან იყო მსოფლიოში გავლენის მოპოვების მქონე ახლო თუ შორეული ძლიერი სახელმწიფოების პირველხარისხოვანი სამიზნე. აღსანიშნავია, რომ არ დარჩენილა მსოფლიოში ჰეგემონობისთვის მებრძოლი არცერთი სახელმწიფო, რომელიც არ ცდილობდა კავკასიის დაქვემდებარებას. კავკასიაში გავლენისათვის ბრძოლაში თავისი ცენტრალური მდებარეობის გამო გადამწყვეტი როლი საქართველოს ენიჭებოდა.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: განსახილველ პრობლემაზე ნაშრომები გამოქვეყნებული აქვთ როგორც ქართველ (ბერძენიშვილი ნ., ბოცვაძე თ., სვანიძე მ., და სხვ.), ისე უცხოელ (ბედლი ჯ., დეგოევი ვ., პეტროსიანი იუ. და სხვ.) ავტორებს, რომლებიც გამოყენებულია აღნიშნულ სტატიაში

მეთოდოლოგია: სტატიაში კვლევის მიზნებისა და ამოცანების შესაბამისად გამოყენებულია შემდეგი მეთოდები: ლინგვისტური, შედარებითი, სისტემური ანალიზის, შედარებითი-ისტორიული, ლოგიკისა და სხვა.

დისკუსია/შედეგები: XV-XVI სს-დან კავკასიაში გაბატონებისთვის სამი დიდი სახელმწიფოს: ოსმალეთის ირანისა და რუსეთის ინტერესები

გადაიკვეთა, რომლებიც დაჟინებით ცდილობდნენ კავკასიაში საკუთარი გავლენის გაფართოებას და სრული უპირატესობის მოპოვებას. ამ დაპირისპირებას უფრო ამწვავებდა კავკასიაში შექმნილი პოლიტიკური ვითარება. XV ს. მეორე ნახევრიდან, ერთიანი ქართული ფეოდალური მონარქიის დაშლის შემდეგ, კავკასიაში აღარ არსებობდა ცენტრალიზებული სახელმწიფო, რომელსაც შეეძლებოდა უკიდურესად გამწვავებულ საერთაშორისო ვითარებაში მაკოორდინირებელი და აგრესიის წინააღმდეგ საერთო ბრძოლის მათრგანიზებელი როლი შეესრულებინა. XVI-XVII საუკუნეებში კავკასიის ხალხები ირანისა და ოსმალეთის მხრიდან მუდმივი აგრესიის წინაშე აღმოჩნდნენ, რომელთა მიზნების განხორციელება საფრთხის ქვეშ აყენებდა კავკასიელთა არა მარტო სუვერენიტეტს, არამედ თვითმყოფადობასა და ფიზიკურ არსებობასაც კი. მხოლოდ საკუთარი ძალებით წინ აღდგომოდნენ აგრესორთა შემოტევას, კავკასიელ ხალხებს არ შეეძლოთ პირიქით, გაზრდილი საგარეო საფრთხის პირობებში, ხშირად გარე ძალების პროვოცირებითაც, თანდათან ღრმავდებოდა ეთნოპოლიტიკური თუ შიდაფეოდალური დაპირისპირებები, რომლებიც ხშირად ხანგრძლივ, სისხლისმღვრელ ბრძოლებში გადაიზრდებოდა ხოლმე. ეს კი კიდევ უფრო ზღუდავდა საგარეო საფრთხის აღსაკვეთად კავკასიელთა ისედაც შეზღუდულ შესაძლებლობებს. აღნიშნული ურთულესი სიტუაციიდან ერთადერთ რეალურ გამოსავალს კავკასიელები საგარეო მოკავშირის ან მფარველის მოძიებაში ხედავდნენ. სწორედ ამით აიხსნება XVIII ს. მანძილზე რუსეთისადმი არა მარტო ქრისტიანი ქათველებისა და სომხების, არამედ კავკასიის თვით მაჰმადიანური ეთნიკურ ჯგუფების წარმომადგენელთა გარკვეული კეთილგანწყობაც.

გადაჭარბების გარეშე XVIII საუკუნე გარდამტეხი პერიოდია კავკასიაზე გეოპოლიტიკური გავლენისათვის ბრძოლაში. ამ დროიდან ევროპის წამყვანი სახელმწიფოების გეოპოლიტიკაში დიდი მნიშვნელობა შეიძინა ახლო და შუა აღმოსავლეთში უპირატესი გავლენის მოპოვების საკითხმა. ამჟამად მწვავდებოდა მეტოქეობა ინგლისს, საფრანგეთს, ავსტრიასა და რუსეთს შორის დასუსტებული ირანისა და ოსმალეთის სამფლობელოების ხელში ჩასაგდებად. ამ კონტექსტში განსაკუთრებით გამძაფრდა კავკასიაზე ჰეგემონობისთვის ბრძოლა.

XVIII ს. დასაწყისში რუსეთისათვის უმთავრეს სტრატეგიულ მიზანს ყირიმის სახანოს მხრიდან მომდინარე საფრთხის აღკვეთა და შავ ზღვაზე გასასვლელის მოპოვება წარმოადგენდა. შავსა და კასპის ზღვებზე პოზიციების გაძლიერებისაკენ რუსეთს უბიძგებდა ეკონომიკური ინტერესებიც. აღნიშნული პრობლემების გადაჭრა პირდაპირ იყო დაკავშირებული კავკასიაში გავლენის საკითხთან, რომელიც ოსმალეთთან ომის გარეშე ვერ გადაწყდებოდა. ამიტომაც პეტრე I 1695 წელს შეუერთდა „სადვთო ლიგას“, ხოლო იმავე წელს მოაწყო ლაშქრობა აზოვზე, თუმცა

წარუმატებლად. მაგრამ პეტრე დაჟინებით ცდილობდა ჩანაფიქრის მიღწევას - აზოვის ზღვაზე ააგო ფლოტილია და 1699 წელს დაეუფლა მას. თუმცა შავ ზღვაზე გასასვლელი რუსეთისთვის მაინც ჩაკეტილი იყო. პეტრე I სცადა ანტიოსმალური კოალიციის გაფართოება და ევროპაში „დიდი ელჩობა“ მოაწყო. აშკარა გახდა, რომ ოსმალეთთან ომში რუსეთს მოკავშირეები არ ჰყავდა, ამიტომ პეტრემ ბალტიის ზღვაზე გასასვლელის მოსაპოვებლად „ჩრდილოეთის ომისთვის“ დაიწყო სამზადისი. ომი რუსეთის გამარჯვებით დასრულდა. ამიერიდან რუსეთის საგარეო პოლიტიკაში ცენტრალური ადგილი კვლავ შავიზღვისპირეთის საკითხმა დაიკავა, რომელიც უშუალოდ იყო დაკავშირებული ყირიმის სახანოსა და კავკასიის საკითხთან. XVIII ს. დასაწყისიდან ირანის ღრმა კრიზისმა დღის წესრიგში დააყენა კასპისპირეთში გავლენის გადანაწილებისათვის ბრძოლის საკითხი. რუსეთმა ქართლის მეფე ვახტანგ VI მოკავშირეობით სცადა ამიერკავკასიაში შემოღწევა, მაგრამ სხვა ფაქტორებთან ერთად ოსმალეთის მძაფრმა რეაქციამ აიძულა უკან დაეხია. 1724 წელს რუსეთსა და ოსმალეთს შორის გაფორმებული სტამბულის ხელშეკრულებით, რომელიც „დანაწილების ხელშეკრულების“ სახელითაც არის ცნობილი, რუსეთმა მიიღო კასპისპირეთის სანაპიროების გარკვეული ნაწილი, თუმცა აღიარა აღმოსავლეთ საქართველოს ოსმალეთის ხელში გადასვლა. პეტრე I გარდაცვალების შემდეგ რუსეთმა კასპის სანაპირო ზოლიც დაუბრუნა ირანს. კიდევ უფრო შესუსტდა რუსეთის პოზიციები კავკასიაში 1736-1739 წწ. რუსეთ-ოსმალეთის ომის შემდეგ, ბელგრადის ზავით, როცა მან ოფიციალურად ქვეშევრდომობაში მყოფ ყაზარდოზეც დაკარგა გავლენა.

კავკასიაზე გავლენისათვის ბრძოლა გადამწყვეტ ფაზაში შევიდა XVIII ს. მეორე ნახევარში. რუსეთის სტრატეგიული და ეკონომიკური ინტერესები მოითხოვდა პოზიციების განმტკიცებას შავი და კასპის ზღვების აუზში. ძირითადი მეტოქეების - ოსმალეთისა და ირანის დასუსტება რუსეთს გაბედული ნაბიჯების გადადგმისაკენ უბიძგებდა. ამ თვალსაზრისით გამორჩეულია ეკატერინე II საგარეო პოლიტიკა. 1768-1774 წწ. ოსმალეთთან ომში გამარჯვების შემდეგ რუსეთმა მალე, 1783 წელს მოახდინა ყირიმის სახანოს გაუქმება და შეერთება, ხოლო იმავე წელს ქართლ-კახეთის სამეფოსთან გეორგიევსკის ტრაქტატის გაფორმებით ამიერკავკასიაშიც მტკიცედ მოიკიდა ფეხი. რუსეთის აღნიშნული წარმატებები ევროპის წამყვანი სახელმწიფოების პასიურობის შედეგად იყო. ისინი სათანადოდ ვერ აფასებდნენ რუსეთის აღმოსავლური პოლიტიკის მოსალოდნელ შედეგებს. ეკატერინე II ხელისუფლება ჯერ კიდევ 60-იანი წლებიდან გეგმაზომიერად ცდილობდა კავკასიის ათვისებას - აგებდა ციხესიმაგრეებს, ეწეოდა კოლონიზაციას, ქმნიდა კაზაკურ დასახლებებს, დაიწყო კავკასიის ხაზის მშენებლობა.

XVIII ს. ბოლოს საფრანგეთის ბურჟუაზიულმა რევოლუციამ რამდენიმე ათწლეულით განსაზღვრა საერთაშორისო ურთიერთობების განვითარება. ამან გამოიწვია არა თუ ინგლისისა და რუსეთის, არამედ გარკვეულ ეტაპზე დაუნდობელი მეტოქეების - რუსეთისა და ოსმალეთის დაახლოება.

რუსეთმა მოსახერხებლად გამოიყენა XVIII ს. ბოლოს და XIX ს. დასაწყისში საერთაშორისო ასპარეზზე შექმნილი ვითარება, კავკასიის ხალხთა პრობლემები და განწყობილება საკუთარი გეოპოლიტიკური მიზნის - კავკასიაზე სრული გავლენის დამყარების განსახორციელებლად.

გაძლიერებული რუსეთის ეკონომიკურ და სტრატეგიული ინტერესები მოითხოვდა მისი პოზიციების განმტკიცებას შავი და კასპიის ზღვების აუზში. შავ ზღვაზე პორტების მნიშვნელობა, სრუტეების გავლით ხმელთაშუა ზღვის აუზში გასვლა ბიძგს მისცემდა სავაჭრო ურთიერთობების გააქტიურებას დანარჩენ მსოფლიოსთან, რაზეც მნიშვნელოვნად იყო დამოკიდებული რუსეთის სახელმწიფოს შემდგომი განვითარება. „სწორედ ამიტომ სამხრეთის პრობლემა გახდა მთავარი რუსეთის საგარეო პოლიტიკაში და რუსული დიპლომატიის მოღვაწეობა დაექვემდებარა მის გადაჭრას (История внешней политики России, 2000, 110). ამ ეტაპზე რუსეთისათვის გადამწყვეტი სტრატეგიული მნიშვნელობა ჩრდილოეთ კავკასიას ენიჭებოდა. „შეაფასა რა ჩრდილოეთ კავკასიაში რუსეთის დამკვიდრება, როგორც სახელმწიფო მნიშვნელობის სტრატეგიული ამოცანა, რომელიც ერთი წლისა და ერთი სამხედრო კამპანიის საქმე არ იყო, მან (ეკატერინე II-ჯ.კ) დაიწყო ამ რეგიონის გეგმაზომიერი სამხედრო-პოლიტიკური ათვისება“ (Дегоев, 2001,15) რუსეთის გააქტიურებამ ჩრდილოეთ კავკასიაში, ირანისა და ოსმალეთის გაღიზიანება გამოიწვია. უნდა აღინიშნოს, რომ რუსეთის გაძლიერების და შესაბამისად მისი გააქტიურების პარალელურად მისი ძირითადი მეტოქეები კავკასიაში - ირანი და ოსმალეთი სუსტდებოდნენ. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო რუსეთის ძირითადი მეტოქის, შავიზღვისპირეთში პირველობისათვის ბრძოლაში, ოსმალეთის დასუსტება. XVIII-XIX საუკუნეთა მიჯნაზე ოსმალეთის იმპერია იმყოფებოდა უაღრესად მძიმე სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ კრიზისში“ (სვანიძე, 2007:260). ფაქტიურად XVIII საუკუნის მანძილზე (განსაკუთრებით მეორე ნახევარში - ჯ.კ.) რუსეთისა და ოსმალეთის იმპერიები ურთიერთსაპირისპირო მიმართულებით ვითარდებოდნენ. „რუსეთის სახელმწიფო მტკიცდებოდა და ფართოვდებოდა, ხოლო ოსმალეთის იმპერია სამხედრო-პოლიტიკური თვალსაზრისით სუსტდებოდა“ (Россия и восток, 2002:338).

შავი ზღვის აუზში რუსეთის სულ უფრო მზარდი ინტერესების მიმართ მკვეთრად უარყოფითი პოზიცია გააჩნდათ ევროპის სახელმწიფოებს. ინგლისი, რომლის მიზანი იყო „ძალთა თანაფარდობის“ პრინციპი, ცდილობდა ხელი შეეშალა საფრანგეთის გაძლიერებისათვის. ამ მოსაზრებით XVIII საუკუნის 60-იანი წლებიდან 80-იანი წლების შუა ხანებამდე ინგლისი

არ ეწინააღმდეგებოდა რუსეთის ექსპანსიონისტურ პოლიტიკას შუა შავი ზღვის აუზში... ბრიტანეთის კაბინეტი მიიჩნევდა, რომ როგორც სავაჭრო, ისე სამხედრო-საზღვაო თვალსაზრისით რუსეთის სახელმწიფოს არ შეეძლო ინგლისთან მეტოქეობა“ (История внешней политики России, 2000:115). საფრანგეთს კი რუსეთი კონკურენტად მიაჩნდა მახლობელ აღმოსავლეთში. საფრანგეთ-რუსეთის ურთიერთობა XVIII საუკუნის 60-იან წლებში კიდევ უფრო დაძაბა ინგლის-რუსეთის დაახლოებამ. თავადაც უკმაყოფილო და საფრანგეთის წაქეზებულმა ოსმალეთმა რუსეთი ელჩისაგან ალექსეი ობრესკოვისგან ულტიმატუმის ფორმით მოითხოვა რუსეთისაგან პოლონეთის საკითხში მიღებული გადაწყვეტილების შეცვლა. ასეთი საკითხის გადაწყვეტა ელჩს ბუნებრივია არ შეეძლო, რასაც მისი დაპატიმრება მოჰყვა. 1768 წლის 18 ნოემბერს ოსმალეთმა ომი გამოუცხადა რუსეთს. რუსეთისათვის ეს ომი მოსალოდნელი იყო და ამისათვის ემზადებოდა კიდევ. „შვიდწლიანი ომის შემდეგ რუსეთის სამხედრო რესურსები ევროპის ქვეყნებთან შედარებით საუკეთესო მდგომარეობაში იყო, არმია მიიღო მნიშვნელოვანი გამოცდილება. შესაძლებელია ეს ჰქონდათ მხედველობაში ეკატერინე 2, როცა ომის დაწყების შესახებ გრაფ სალტიკოვს თვითდაჯერებით სწერდა: „პირველად არ არის რუსეთმა გაიმარჯვოს მტრებზე“ (История России, 1998:251). რუსეთმა სწრაფი და ეფექტური ნაბიჯები გადადგა წარმატების მოსაპოვებლად : შეძლო ამიერკავკასიაში ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოების ოსმალეთის წინააღმდეგ გამოყვანა; საბერძნეთსა და ჩერნოგორიაში ანტიოსმალური მოძრაობის გასაძლიერებლად ემისრები მიავლინა; ბალკანეთში ანტიოსმალური მოძრაობის მხარდასაჭერად ბალტიის ზღვიდან ხმელთაშუა ზღვაში ადმირალ გ. სპირიდონოვის დიდი ესკადრა გაიგზავნა. ამასთანავე რუსეთმა შეძლო ცენტრალური და ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის მოსახლეობის უდიდესი ნაწილის მხარდაჭერის შენარჩუნება. „ყაზარდოს ფეოდალთა უმრავლესობამ დაიცვა რუსეთის ერთგულება. ომის მსვლელობაში რუსეთთან დაახლოებას ცდილობდნენ ასევე ოსებიც (История народов северного Кавказа, 1988: 440). 1769-1770 წწ. სამხედრო მოქმედებებში ხმელეთსა და ზღვაზე რუსეთის წარმატებებმა შეაშფოთა ევროპის სახელმწიფოები, რომელთაც მოითხოვეს საზავო მოლაპარაკებების დაწყება. 1772 წ. დაწყებული მოლაპარაკება მალე შევიდა ჩიხში და 1773 წლის მარტში შეწყდა. გაჭიანურებული ომი არ აწყობდა რუსეთსაც, მით უფრო რომ იძაბებოდა ვითარება ბალტიისპირეთში. საჭირო იყო რუსეთს იარაღის ძალით აეძულებინა ოსმალეთი კვლავ დაეწყო მოლაპარაკებები. ამ მიზნით ჰ. რუმინანცევის არმია 1774 წ. ივნისში კვლავ გადალახა დუნაი და ოსმალები რამდენჯერმე დაამარცხა. გადამწყვეტი აღმოჩნდა ქ. კოზლოუჯასთან ა. სუვოროვის მიერ ოსმალთა 40-ათასიანი არმიის სასტიკად დამარცხება. ოსმალეთი იძულებული გახდა ზავი ეთხოვა, რომელიც გაფორმდა სოფ.

ქუჩუკ-კაინარჯში 1774 წლის 10 ივლისს. ზავის პირობები შეესაბამებოდა რუსეთის წარმატებებს: ყირიმის სახანო დამოუკიდებლად ცხადდებოდა. ციხესიმაგრეები: ქერჩი, ენი-კალე და კინბურნი მდ. ბუგსა და დნესტრს შორის მდებარე მიწებით გადაეცემოდა რუსეთს, მასვე უბრუნდებოდა ყაზარდო, შავი და მარმარილოს ზღვები რუსეთის სავაჭრო გემებისათვის ღიად ცხადდებოდა. რაც შეეხება ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოებს, ოსმალეთი ვალდებულებას კისრულობდა რომ არ შეავიწროვებდა მის ტერიტორიაზე მცხოვრებ ქრისტიანებს. სხვა მხრივ, ქართველთა მონაწილეობა ამ ომში არ დაფასებულა. „გამოიყენა რა თავისი მიზნებისათვის ქართველი მეფეები, რუსეთმა მათ ფაქტიურად არავითარი დანაპირები არ შეუსრულა. პირიქით, კრიტიკულ მომენტში მარტო დატოვა მოძალეებული მტრის რკალში. იმედგაცრუებულ მეფეებს კვლავ საკუთარი ძალების მაქსიმალური დაძაბვის ფასად უხდებოდათ მტრების მოგერიება (ბულიეიშვილი, 1991:96-97).

რუსეთი ყველაფერს აკეთებდა რომ მოეხდინა ყირიმის სახანოს გაუქმება და მისი შეერთება. მართლაც, 1783 წლის 8 აპრილის იმპერატორის აქტით რუსეთის მფლობელობაში შევიდა არა მარტო ყირიმის ნახევარკუნძული, არამედ ტამანის ნახევარკუნძული და ყუბანის მხარე“ (სოხვაძე, 1996:243). ამრიგად რუსეთმა მყარი პოზიციები შეიქმნა კავკასიაში ბატონობის დასამყარებლად. 1783 წ. 24 ივლისს ქართლ-კახეთის სამეფოსთან გეორგიევსკის ტრაქტატის გაფორმებით რუსეთმა ამიერკავკასიაშიც მტკიცედ შემოდგა ფეხი. ცხადი იყო, რომ რუსეთი „საქართველოს დაპატრონებით“ მთელ ამიერკავკასიასაც ჩაიგდებდა ხელში, მით უფრო, როცა დაღესტნისა და ამიერკავკასიის სახანოები თავის მხრივ ითხოვდნენ რუსეთის მფარველობაში მიღებას. ეს კი იმას ნიშნავდა, რომ რუსეთი მთელ კავკასიაში გაბატონდებოდა, ხოლო თუ იგი შეჩერებული არ იქნებოდა, შეიძლება რულაც ირანს დაპატრონებოდა“ (ბოცვაძე, 1990:244). ყოველივე ამან XVIII საუკუნის 80-იან წლებში კიდევ უფრო გაამწვავა წინააღმდეგობები რუსეთს, ოსმალეთსა და ირანს შორის ახლო აღმოსავლეთში გაბატონებისათვის. ოსმალეთის დასუსტება, არასტაბილურობა ირანში და რუსეთის მზარდი ძლიერება „გარდაუვალს ხდიდა „ძველის“ დარღვევას და „ახალი“ ბალანსის ჩამოყალიბებას კავკასიაში“ (Внешняя политика России, 1960: 40).

ეკატერინე II ხელისუფლება ჯერ კიდევ 60-იანი წლებიდან გეგმაზომიერად ცდილობდა კავკასიის ათვისებას - აგებდა ციხესიმაგრეებს, ეწეოდა კოლონიზაციას. დაიწყო კავკასიის ხაზის მშენებლობა, რომელშიც ერთ-ერთი გადამწყვეტი როლი კაზაკური დასახლებების შექმნას ენიჭებოდა. კაზაკები დიდი მამაცობით და სიმტკიცით იცავდნენ თავს. სწორედ მათი ამ თვისებებისა და კაზაკთა ხელში მახვილისა და გუთნის შეხამებით შეძლო რუსეთმა შეექმნა უზარმაზარი იმპერია და ეფექტურად დაეცვა თავისი საზღვრები როგორც აღმოსავლეთში, ისე სამხრეთში“ (Баддели , 2007:44).

სამხრეთში ექსპანსიისათვის რუსეთის ხელისუფლება ეფექტურად იყენებდა კავკასიელი ხალხების სირთულეებსა და ინტერესებს. „ოსებთან რუსების მიერ დამყარებულმა კავშირებმა ჩრდილო კავკასიაში რუსების პოზიციები კიდევ უფრო განამტკიცა. ამიერიდან რუსებს შეეძლოთ შეუფერხებლად გადაადგილება სამხრეთ კავკასიაში, საქართველოში, რომელიც მათ კავკასიაში გავლენიან მოკავშირედ ეგულებოდათ“ (კვიციანი, 2017:161).

მოვლენათა ასეთი განვითარება მიუღებელი იყო ოსმალეთისათვის. „თურქეთის სახელმწიფო მოღვაწეები ცდილობდნენ ნებისმიერი საშუალებით წინ აღდგომოდნენ რუსეთის გაძლიერებას შავ ზღვაზე და მზად იყვნენ საომარი მოქმედებებისათვის (История России (1682-1861), 1998: 258). ასეთ ვითარებაში რუსეთსა და ოსმალეთს შორის ომი გარდაუვალი ხდებოდა, მით უფრო, რომ ოსმალეთს ამკარად აქეზებდნენ ევროპის ქვეყნები ინგლისის თაოსნობით.

1787-1791 წწ. რუსეთ-ოსმალეთის ომი დაიწყო 21 აგვისტოს ოსმალთა თავდასხმით კინბურნზე, მაგრამ რუსულმა სამხედრო ნაწილებმა ა. სუვოროვის მეთაურობით მოიგერიეს მოწინააღმდეგე და შემდეგ შეტევაზეც გადავიდნენ. 1788 წ. რუსეთს ომის გამოუცხადებლად თავს დაესხა შვეცია და მოითხოვა ბალტიისპირეთისა და შავიზღვისპირეთის დატოვება. აქტიური საერთაშორისო იზოლაციის მიუხედავად, რუსეთის ჯარებმა შეძლეს როგორც შვედების, ისე ოსმალების დამარცხება, „1792 წლის დეკემბერში გაფორმებული ზავით რუსეთმა განიმტკიცა შავიზღვისპირეთსა და კავკასიაში მოპოვებული წარმატებები“ (История России (1682-1861), 1998:287). რუსეთის მიზანი რომ კავკასიის სრული დაპყრობა იყო ეს ამკარა გახდა ქართლ-კახეთის სამეფოსთან დამოკიდებულებით - არაერთგზის დაარღვია რა მფარველობითი ტრაქტატის პირობები, მან ერეკლე II 1795 წელს, აღა-მაჰმად-ხანის თავდსხმის დროს, მარტოლმარტო დატოვა. ცხადი გახდა, რომ „რუსეთს პერსპექტივაში არ აწყობდა ერთიანი და ძლიერი საქართველო. იგი ეხმარებოდა მას როგორც მოკავშირეს ირანისა და ოსმალეთის წინააღმდეგ მანამ, სანამ ეს კავშირი მომგებიანი იყო თავად რუსეთისათვის“ (Дегоев, 2001:14).

ეკატერინე II ხელისუფლებამ აღა-მაჰმად-ხანის მიერ საქართველოს აოხრების შემდეგ ირანზე ლაშქრობისათვის დაიწყო მზადება. კორპუსის მეთაურად დაინიშნა ეკატერინეს ფავორიტის პლატონ ზუბოვის უმცროსი ძმა ვალერიან ზუბოვი. 1796 წლის სამხედრო კამპანიის დროს რუსებმა იერიშითა აიღეს დერბენტი, შემდეგ დაიკავეს ბაქო, ყუბა, შემახა, ყარაბახი. როგორც ჩანს ამ ლაშქრობის მიზანი უფრო დიდი იყო, ვიდრე საქართველოს აოხრებისათვის სპარსეთის დასჯა. „გრავ პლატონ ზუბოვის გეგმით გამიზნული იყო კონსტანტინეპოლის დაპყრობა და საბერძნეთის რუსეთის ქვეშევრდომობაში შეყვანა. ეს გეგმა მოწონებული ყოფილა იმპერატორის მიერ. უმცროსი ზუბოვის მთავარსარდლად დანიშვნა კი ამ ვერსიას უფრო

სარწმუნოს ხდის“ (Баддели, 2007:62). მაგრამ ეკატერინე II მოულოდნელმა გარდაცვალებამ ეს ჩანაფიქრი ჩაშალა. ახალმა იმპერატორმა პავლე I ლაშქრობის შეწყვეტის და ჯარების თერგის ხაზზე დაბრუნების ბრძანება გასცა. ამიერკავკასიის პოლიტიკური ერთეულები, უპირველესად კი ქართლ-კახეთი ირანის მხრიდან ახალი აგრესიის მუქარის ქვეშ აღმოჩნდა. კავკასიით დაინტერესებული დიდი სახელმწიფოს პოზიციის შეცვლა თავისთავად იწვევდა აქ არსებული ვითარების ცვლილებასაც. „საბოლოო ჯამში ამიერკავკასიის სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნები დიდი პოლიტიკის უფრო ობიექტები იყვნენ, ვიდრე სუბიექტები“ (Внешняя политика России, 1960:51).

საფრანგეთის წარმატებები საფრთხეს უქმნიდა ინგლისის გავლენას. ამიტომ ბრიტანულმა დიპლომატიამ ყველაფერი იღონა მეორე ანტიფრანგული კოალიციის შესაქმნელად. მასში გაერთიანდნენ ინგლისი, რუსეთი, ავსტრია, თურქეთი და ნეაპოლიტანის სამეფო. „1798 წელს საფრანგეთის გავლენის დამყარება ჰოლანდიასა და შვეიცარიაში, ბონაპარტეს მიერ მალტის დაპყრობა და ლაშქრობა ეგვიპტეში გახდა საფრანგეთის წინააღმდეგ მეორე კუალიციის ჩამოყალიბების მიზეზი“ (История дипломатий, 2005:399).

საყურადღებოა, რომ საფრანგეთის საფრთხემ გააერთიანა ისეთი დაუძინებელი მეტოქეები, როგორებიც იყვნენ რუსეთი და ოსმალეთი. ნაპოლეონის პოლიტიკით უკმაყოფილო სულთანმა 1798 წლის სექტემბერში ომი გამოუცხადა საფრანგეთს, მანამდე კი - 1798 წლის ივლისში ბრწყინვალე პორას თხოვნით რუსეთის სამხედრო ეკადრა თ. უშაკოვის სარდლობით ხმელთაშუა ზღვაში შევიდა. 1799 წლის 3 იანვარს გაფორმდა რუსეთ-თურქეთის სამოკავშირეო შეთანხმება (Петросян, 2003:264). ამ შეთანხმებით რუსეთის სამხედრო ფლოტისათვის ღია ხდებოდა ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეები, ხოლო შავი ზღვა რუსეთ-ოსმალეთის დახურულ ზონად ცხადდებოდა (История внешней политики России, 2000:143). ამრიგად, „ევროპა არაჩვეულებრივი მოვლენის მომსწრე გახდა - გაფორმდა თურქეთისა და რუსეთის კავშირი საფრანგეთის რესპუბლიკის წინააღმდეგ“ (История дипломатий, 1959:359). 1798 წლის შემოდგომასა და 1799 წლის გაზაფხულზე რუსეთისა და ოსმალეთის გაერთიანებულმა ესკადრამ თ. უშაკოვის მეთაურობით ფრანგებისაგან გაათავისუფლეს იონიის კუნძულები (История России (1682-1861), 1998:329).

საერთაშორისო ურთიერთობების ასეთი გამწვავების პირობებში რთული რჩებოდა ვითარება საქართველოში. 1798 წელს ერეკლე II გარდაცვალების შემდეგ ტახტზე მისი ვაჟი გიორგი XII ავიდა, რომელსაც საკუთარი ძმებიც კი არ უჭერდნენ მხარს. დაიწყო დაპირისპირება ბატონიშვილთა დაჯგუფებებს შორის. ასეთი დამაბული საშინაო და საგარეო მდგომარეობით შეწუხებული გიორგი XII რუსეთში ახალ „სათხოვარ პუნქტებს“ აგზავნის და ჯარსა და ფულად დახმარებას ითხოვს. 1800 წლის 28 დეკემბერს გიორგი XII

გარდაიცვალა. რუსეთმა ოსტატურად გამოიყენა შექმნილი ვითარება და 1801 წლის 18 იანვრის მანიფესტით ქართლ-კახეთის სამეფო გააუქმა და იგი რუსეთის გუბერნიად გამოაცხადა. „აღმოსავლეთ საქართველოს სამეფო დაეცა არა მარტო, როგორც ქვეყნის შინაური კრიზისის მსხვერპლი, არამედ რუსეთის ცარიზმის საგარეო პოლიტიკის წყალობითაც, რომელიც ძველთაგანვე მიისწრაფოდა ამიერკავკასიისა და მთელი მახლობელი აღმოსავლეთის ხელში ჩაგდებას“ (ცქიტიშვილი, 1982:40). ხანგრძლივი ურთიერთობის მანძილზე რუსმა პოლიტიკოსებმა „კარგად შეისწავლეს საქართველო, სწორად შეაფასეს მისი მნიშვნელობა ახლო აღმოსავლურ პოლიტიკაში გაიცნეს საქართველოს ბუნებრივი სიმდიდრეები და საქართველოს შექმნას რუსეთისათვის ისინი ეხლა უკვე სიკეთედ თვლიდნენ“ (ბერძენიშვილი, 1965:242).

გამოყენებული ლიტერატურა:

ბერძენიშვილი, 1965: – ბერძენიშვილი ნ., საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი II, თბილისი, 1965.

ბოცვაძე, 1990: – ბოცვაძე თ., ჩრდილო კავკასიის ხალხები საქართველოს საგარეო პოლიტიკაში (XV-XVIII სს.), თბილისი, 1990.

ბულეიშვილი, 1991: – ბულეიშვილი მ., ქართველი ეკლესიის მსახურები რუსეთ-საქართველოს დიპლომატიურ ურთიერთობაში, თბილისი, 1991.

კვიციანი, 2017: – კვიციანი ჯ., კავკასია, თბილისი, 2017.

სვანიძე, 2007: – სვანიძე მ., თურქეთის ისტორია (1299-2000), თბილისი, 2007.

სოხვაძე, 1996: – სოხვაძე ბ., რუსეთი XVII საუკუნის დასასრულსა და XVIII საუკუნეში, თბილისი, 1996.

ცქიტიშვილი, 1982: – ცქიტიშვილი, გარსევან ჭავჭავაძის სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა, თბილისი, 1982.

Баддели , 2007: – Баддели Дж., Завоевание Кавказа русскими 1720-1860, Москва 2001

Внешняя политика России, 1960: – Внешняя политика России (документы Российского министерство иностранных дел), т. I, Москва, 1960.

Догаев, 2001: – Догаев В., Большая игра на Кавказе (история и современность), Москва, 2001.

Россия и восток, 2002: – Россия и восток, Санкт-Петербург, 2002.

История России, 1998: – История России, Москва, 1998.

История внешней политики России, 2000: – История внешней политики России, 18 век, Москва, 2000.

История народов северного Кавказа, 1988: – История народов северного Кавказа, Москва, 1988.

История России (1682-1861),1998: – История России (1682-1861), Москва, 1998.

История дипломатий, 1959: – История дипломатий, т. I, Москва, 1959.

История дипломатий ,2005: – История дипломатий , Москва, 2005.

Петросян, 2003: – Петросян Ю., Османская империя, Москва, 2003.